

ВІТАЛІНА БУТКАЛЮК,

кандидат соціологічних наук, науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

VITALINA BUTKALIUK,

Candidate of Sciences in Sociology, Research Fellow at the Department of Economic Sociology, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

vbutkalyuk@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-1339-6393>

Праця у XXI столітті: виклики постфордизму / неолібералізму і становище трудящих у сучасному глобальному світі

Трудова діяльність є способом існування і самореалізації людини як суспільного суб'єкта, об'єктивно притаманним її природі [Социология труда, 2006: с. 349], і слугує однією із найважливіших умов суспільного розвитку. Будучи доцільною діяльністю, в процесі якої людина впливає на природу і використовує її з метою створення необхідних для задоволення своїх потреб предметів [Социологический энциклопедический словарь, 1998: с. 376], праця виявилася свого часу найважливішим чинником зміни самої людської природи [Маркс, 1978: с. 188]. Отже, праця відіграє ключову роль у процесі створення матеріальних цінностей з метою фізичного виживання і задоволення потреб людей, а також у становленні та розвитку людини, формуванні її цінностей і культури. Відтак, вивчення виробничих відносин, у рамках яких працює людина, являє собою найважливішу умову побудови та усвідомлення цілісної картини процесів, що відбуваються в суспільстві, сприяє розумінню закономірностей його розвитку, виявленню причин і наслідків соціальних нерівностей у сучасному суспільстві.

За умов економічної глобалізації, коли в результаті структурної трансформації економіки відбулися колосальні зміни у сфері зайнятості, а дисбаланси в соціально-економічному розвитку набули гострого характеру, особливе місце у вивченні проблем трудової сфери посіла розроблена Міжнародною організацією праці (МОП) *концепція гідної праці*. Офіційно затверджена 2008 року як складова ухвалені МОП «Декларації про соціальну справедливість задля спра-

Цитування: Буткалюк, В. (2021). Праця у XXI столітті: виклики постфордизму/неолібералізму і становище трудящих у сучасному глобальному світі. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 60–81.

ведливої глобалізації» [Декларація МОТ, 2008], вона була покладена в основу Програми гідної праці МОП, котра в наші дні є офіційно задекларованою на вищих рівнях і покликана стати стрижневим елементом політики цієї організації, а також усіх держав — її членів. Гідні умови зайнятості, гендерна рівність, справедливість в оплаті праці, а також створення рівних умов для всіх є засадовими складниками цієї програми [Decent work, 2018]. «Гідно працювати означає не просто мати роботу. Це передбачає мати можливість працювати продуктивно, одержуючи за рахунок своєї праці гідний дохід, користуючись охороною праці та соціальним захистом для своїх близьких. Гідна праця покладена в основу згуртованості суспільства. Там, де гідна праця не забезпечена, люди стикаються з бідністю, нерівністю, соціальною напруженістю й відкритими соціальними конфліктами», — так аргументують своє бачення фахівці МОП [Наш ответ, 2018]. Концепція і програма гідної праці здобули широке міжнародне визнання і були використані для розроблення й ухвалення Порядку денного-2030 ООН [Transforming our world, 2019].

Водночас поява таких документів засвідчує не поліпшення життя людей праці та умов їхньої зайнятості в сучасному глобалізованому світі, а навпаки, спостережуване останніми десятиліттями зниження якості трудового життя й дедалі більшу вразливість праці та зайнятості для більшості трудящих. Цей висновок підтвердив і Генеральний директор МОП Х. Сомавія; коментуючи ухвалення Декларації про соціальну справедливість, він зазначив, що вона «з'явилася в період дуже поширеної непевності у сфері праці, дедалі нових проявів порушень прав працівників, зростання занепокоєності стосовно процесу глобалізації...» [Декларація МОТ, 2008: с. 5].

У сучасному світі гідна праця продовжує залишатися радше теоретичною розробкою і політичним закликком, ніж керівництвом до дії для урядів і корпорацій. За умов економічної глобалізації сучасні капіталістичні ринки та сфери праці є просторами перетину безлічі класових, гендерних, расових, етнічних та інших видів нерівності, що ведуть до маргіналізації найманої робочої сили і витіснення її до лав «нового небезпечного класу» — прекаріату. Виклики, з якими зіткнулися трудящі у XXI столітті, не подолані, понад те, вони доповнюють наявні раніше, загострюючи та поглиблюючи їх. «Безробіття зберігається на неприпустимо високому рівні, і мільярди працівників беруть участь у неформальній зайнятості. Немислима кількість працівників живуть в умовах крайніх злиднів... Надто багато людей і досі ще віддають роботі надмірну кількість часу, і щорічно, як і раніше, мільйони гинуть унаслідок нещасних випадків на виробництві», — йдеться в одній з останніх Доповідей МОП [Работать ради лучшего, 2019: с. 22]. Останнім часом до перелічених вище проблем додалися пандемія COVID-19, посиливши раніше відомі проблеми, погрожуючи сьогодні мільйонам людей погіршенням здоров'я, втратою роботи і засобів до існування, бідністю і ще більшим зростанням нерівності й невизначеності.

Мета пропонованої статті — ґрунтуючись на економіко-соціологічному підході, вивчити суть і характер змін зайнятості за доби постфордистського режиму накопичення капіталу, дослідити їхні соціальні наслідки для трудящих, а також проаналізувати ключові проблеми та виклики до праці в сучасному світі.

Зміни характеру праці в умовах постфордизму

В останні десятиліття царина праці та зайнятості зазнала неабияких змін. Сучасне виробництво характеризується нестабільністю, значним поширенням нестандартних форм зайнятості й погіршенням її умов для багатьох категорій працівників. Такий стан справ багато в чому є наслідком переходу світової економіки від кейнсіансько-фордистської до постфордистської неоліберальної моделі економічного зростання та розвитку, що розпочався у 70-х роках минулого століття.

Як відомо, найважливішу роль в індустріальному розвитку Заходу і становленні індустріалізму у ХХ столітті відіграла така система організації промислового виробництва, як фордизм. Її ключовими характеристиками були масове виробництво, стандартизація / поділ праці під одним дахом, багаторівневі управлінські піраміди, чіткий розподіл між транзакціями на ринку й усередині компаній. Зв'язок між зростанням заробітних плат і підвищенням продуктивності праці в цей період сприяв зростанню і добробуту людей праці, і прибутків корпорацій. Промислове виробництво «сталевих століття» ґрунтувалося на пріоритеті національних ринків, широкомасштабних капіталомістких підприємств, негнучких виробничих і бюрократичних структур [Арсеєнко, Петрушина, 2014: с. 24].

Фордизм (під яким слід розуміти не лише систему масового виробництва, вперше застосовану на підприємствах «Ford Motor Company» на початку ХХ століття, а й характерну для повоєнного періоду модель економічного зростання і пов'язаний із нею політичний і соціальний порядок [Jessop, 2020]), що надавав суспільству сталість у період між 1945-м і серединою 1970-х років, підтримувати надалі ставало неможливо, і він поступився місцем постфордизму. Деякі дослідники вважають, що ці роки (1945–1973) можна схарактеризувати як *фордистсько-кейнсіанську добу*, впродовж якої певний набір взаємозалежних характеристик забезпечував рівновагу системи як єдиного цілого [Уэбстер, 2004: с. 47]. Це був період, коли масове виробництво і споживання перебували у відносно збалансованому стані, держава відігравала вагомий роль в економічних процесах, маючи достатні важелі впливу для підтримання економічної рівноваги та соціальної стабільності. Реалізовувана державою соціальна політика була здатна згладжувати (або нейтралізувати) згубні для найманих працівників наслідки коливань капіталістичної економіки.

Крім того, фортдистсько-кейнсіанську добу описують як період найдовшого буму в історії капіталізму, відносно стабільного економічного зростання і практично повної зайнятості. Приміром, показник безробіття у 1950-х роках, за винятком коротких періодів, перебував у районі 2%, що давало більшості населення відчуття стабільності й упевненості в майбутньому. Саме цей період заведено називати «золотою добою капіталізму», «славетним повоєнним 30-літтям» або «великим зрівняльником», таким, що характеризується не тільки зростанням добробуту трудящих і населення загалом, а й зменшенням соціально-економічної нерівності. Відомий дослідник проблем нерівності Е. Аткінсон зазначає, що низький рівень нерівності в європейських країнах у цей період пояснювався багато в чому низьким рівнем безробіття серед населення.

Наприклад, у Великій Британії вона становила іноді 1%, а в цілому за вказаний термін не перевищувала 4% [Аткінсон, 2018: с. 238].

Завершення «золотої доби капіталізму» зазвичай пов'язують із приходом до влади М. Тетчер у Великій Британії 1979 року і Р. Рейгана у США 1980-го, котрі ініціювали реформи, що ознаменували перехід від кейнсіансько-фордистської до неоліберальної моделі економічного зростання і розвитку в Старому і Новому Світі. Справедливості заради слід наголосити, що ці трансформації хоча й активно просувалися вказаними представниками влади, однак диктувалися не так їхнім суб'єктивним вибором, як логікою капіталізму, що передбачає постійне підвищення прибутків. Загалом перехід до неолібералізму став відповіддю правлячих класів на кризу капіталізму кінця 70-х років ХХ століття і мав на меті підвищення дохідності капіталу. У цей час правлячий економічний клас і політики, що виражають його інтереси, почали згортання «держави загально-го благоденства», відкинувши раніше взяті на озброєння практики «соціальної держави» і «соціального партнерства». Були запущені процеси приватизації багатьох підприємств, у тому числі й соціальних послуг, відбулося зменшення ролі держави в економіці, зниження витрат на соціальні програми тощо [Харви, 2007: с. 2].

У результаті реалізації неоліберальних реформ матеріальний рівень життя трудящих був практично заморожений, тоді як збільшення доходів панівних класів, зумовлене безупинним розвитком продуктивних сил суспільства, лише зростало. У цей період сталося розмивання зв'язку між зростанням заробітної плати і підвищенням продуктивності праці. Наявна за часів фордизму прив'язка була одним із ключових чинників мотивації працівників, адже кожен бачив, що його особистий добробут зростає разом зі зростанням економіки. Проте від кінця 1970-х років у цьому плані відбулися серйозні зміни. Для ілюстрації: від 1979-го до 2018 року чиста продуктивність у США підвищилася на 69,6%, тоді як погодинна оплата середнього робітника практично не змінилася, збільшившись лишень на 11,6% за 39 років [The Productivity, 2019]. Це означає, що хоча сьогодні американці працюють куди продуктивніше, ніж коли-небудь раніше, плоди їхньої праці в основному дістаються тим, хто перебуває нагорі ієрархічної драбини.

Постфордизм, що заступив місце фордизму, котрий вичерпав свої можливості, орієнтувався на розширення ринків збуту, мультинаціоналізацію ринків матеріальних, фінансових, людських та інших ресурсів, комп'ютеризовані та роботизовані виробництва, гнучке виготовлення спеціалізованих виробів, мікропроцесорні технології [Арсеєнко, Петрушина, 2014: с. 24]. Зростання мобільності капіталу і зниження ролі держави в регулюванні економічних процесів дали змогу транснаціональній капіталові збільшити прибутки завдяки відкриттю можливостей економії на праці й загалом на зміні умов та характеру зайнятості в бік варіативності та гнучкості.

Унаслідок розгортання економічної глобалізації й реалізації постфордистських практик організації виробництва постійна зайнятість потроху поступалася місцем «гнучкій» зайнятості. Саме гнучкість є ключовою якістю, властивою постфордизму, що червоною ниткою проходить через усі його описання й

характеристики [Уэбстер, 2004: с. 58]. У трудовій сфері ця якість виявляється у гнучкості і виробництва, і зайнятості, і самої робочої сили.

У постфордистській економіці від працівника вимагають високої адаптивності, готовності до періодичної зміни професії, перепрофілювання діяльності; «новому працівникові» не варто розраховувати на постійну зайнятість і довічну професію, як це могло бути за доби фордизму. З іншого боку, ця гнучкість виявляється в гнучкій оплаті праці (індивідуальній оплаті, не встановленій за узгодження із профспілками або з державними тарифами), трудовій гнучкості (готовності змінювати роботу раз на кілька років і поширенні у зв'язку з цим практики укладання термінових договорів) і часовій гнучкості (зростанні числа місць із неповним робочим днем, практиці «гнучкого графіка», змінній роботі й, доволі часто, роботі у вихідні дні). Що стосується гнучкості виробництва, то тут фордистські методи витісняються поширенням більш рухливих і ефективних для бізнесу способів виробництва (як, приміром, системи «точно в термін», коли виробництво працює суто на виконання конкретного замовлення, а не на постійних засадах). Ще однією формою гнучкості виробництва є вертикальна дезінтеграція, що дає змогу швидко змінювати постачальників і продукцію, при цьому не витрачаючи грошей на утримання постійного власного персоналу [Уэбстер, 2004: с. 58].

Неабияку роль у посиленні позицій капіталу і, відповідно, послабленні позицій трудящих в останні десятиліття відіграло розмивання профспілок, а також загалом ослаблення робітничих, народних, лівих рухів та ідеологій, що традиційно обстоюють права найманих працівників. Відомий американський економіст і соціолог Р. Флорида зазначає, що нападки на профспілки з боку корпорацій і правих сил у цей час, ослаблення їх і зменшення юніонізації загалом спричинилися до зменшення заробітних плат працівників і, зрештою, загального погіршення їхнього становища [Флорида, 2018: с. 331]. На цей важливий чинник також звертає увагу Д. Гартман: «Близько 1973 року корпорації відмовилися від виплати високої заробітної плати й контактів із сильними профспілками, котрі традиційно існували у великих промислових центрах. Замість цього вони перевели виробництво на території, де не було профспілок і де можна було сплачувати низьку заробітну плату, тобто у слабкорозвинені райони та країни» [Гартман, 2015. с. 29].

Необхідно відзначити, що описані зміни характеру праці та зайнятості почали з'являтися й наростати поступово, ще від 50-х років ХХ століття. Зокрема, на думку Е. Аткинсона, «регулярну зайнятість» ще з цього часу поступово почали витісняти різні форми нестандартної зайнятості, включно з роботою неповний робочий день або роботою в кількох місцях [Аткинсон, 2018: с. 237].

Крім того, всупереч прогнозам апологетів лібералізму про «кінець історії» із переведенням капіталістичної економіки на неоліберальні рейки не були списані в історичний архів економічні кризи, які не рідше, ніж раніше (кожні 8–10 років), продовжують стрясати світову капіталістичну економіку. Це вкрай негативно впливає на якість трудового життя як у країнах «золотого мільярда» планети, так і на периферії глобального капіталізму. Згідно із зізнанням відомого американського футуролога М. Форда, «робочі місця, створювані під час

чергового економічного підйому, зазвичай виявляються гіршими, ніж ті робочі місця, що були знищені попереднім економічним спадом» [Форд, 2016: с. 79]. За його ж словами, «економічні підйоми без створення нових робочих місць стали нормою» [там само, с. 84]. Отже, циклічний характер розвитку капіталістичної економіки призводить до «вимивання» гарних робочих місць, детермінує скорочення зайнятості та розширення безробіття, зумовлює зростання поляризації на ринку праці у країнах глобальних Півночі та Півдня.

В умовах постфордистського режиму виробництва і накопичення праця стала більш гнучкою, що, з одного боку, дало змогу бізнесові максимізувати прибуток, проте з іншого — спричинилося до посилення нестабільності й підвищення вразливості зайнятості в сучасному світі. Реалізація неоліберальних реформ призвела до зменшення частки найманої праці у ВВП, розмивання зв'язку між зростанням заробітної плати і продуктивністю праці та неабиякого поширення неформальної зайнятості, а також стала причиною відчутного збільшення нерівності та поширення феномену працюючих бідних.

Цифровізація економіки та її вплив на світ праці

Однією з ключових характеристик постфордистського світу є розвиток і впровадження нових інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в усіх царинах життєдіяльності суспільства, першою чергою — в економічній. Як і в будь-якому процесі, його соціальні наслідки можна оцінювати двояко. З одного боку, цифровізація і роботизація виробництва відіграють прогресивну роль, підвищуючи продуктивність праці й, незрідка, якість виготовленої продукції. Разом з тим упровадження нових технологій може призвести до скорочення робочих місць, зростання безробіття, а також інших негативних наслідків для людей праці.

Соціологічні дослідження свідчать, що люди переважно позитивно оцінюють процес цифровізації економіки, однак при цьому побоюються ситуації щодо збереження робочих місць і наявності засобів до існування в майбутньому. Відповідно до даних Євробарометра, більшість населення Євросоюзу вітають впровадження нових технологій та оцінюють його назагал позитивно. 75% респондентів вважають, що новітні цифрові технології справляють позитивний вплив на економіку, 64% — на суспільство в цілому, а 67% упевнені, що ці технології підвищують якість їхнього життя. Водночас 72% опитаних вважають, що роботи і штучний інтелект забирають робочі місця людей, а 74% припускають, що через це робочих місць буде ліквідовано більше, ніж створено [Special Eurobarometer, 2017: р. 3–4].

Вплив нових технологій на сучасну економічну систему важко переоцінити — вони істотно змінюють виробничі процеси, розмиваючи традиційні межі компаній, розширюючи глобальні ланцюжки вартості та змінюючи географію робочих місць. Зрештою, технології стають найважливішою умовою зміни самого характеру праці й реалізації політики її гнучкості, надаючи технологічні потужності для розвитку так званої економіки вільного заробітку (у рамках якої організації на базі платформних технологій наймають самостійно зайнятих працівників за короткостроковими угодами).

Перспективи формування «економіки без робочих місць» викликають тривогу й у працівників, і у дослідників, оскільки дедалі частіше виконання завдань у рамках виробничого процесу передають роботам. Чисельність використовуваних на виробництві роботів зростає дуже швидко в усьому світі. У 2019 році загальна кількість їх у світі сягнула 2,6 млн, а найближчими роками очікується впровадження нових промислових роботів на рівні 1,4 млн. Найбільше роботів на одного працівника сьогодні припадає в Німеччині, Кореї та Сінгапурі. Понад 2/3 роботів використовують в автомобільній, електротехнічній та електронній промисловості, а також у металургії та машинобудуванні [Изменение характера труда, 2019: с. 20].

Передусім використання роботів витісняє з робочих місць працівників, які виконують рутинні й «кодіфіковані» операції. Автоматизація повсюдно знижує попит на працівників обробної промисловості. Процес роботизації призводить також до перенесення виробничих потужностей, змінюючи сучасну промислову карту світу. Якщо впровадження роботів обходиться дешевше, ніж забезпечення наявного виробництва, компанії переносять його якнайближче до споживчих ринків. Наприклад, у 2017 році використання технологій тривимірної друку дало змогу німецькій компанії «Adidas» відкрити 2 автоматизовані фабрики з виготовлення взуття у м. Ансбах (Німеччина) і в м. Атланта (США), у результаті чого було ліквідовано понад 1000 робочих місць у В'єтнамі. У 2012 році голландська транснаціональна високотехнологічна компанія «Philips Electronics» повернула виробництво з Китаю до Нідерландів [Изменение характера труда, 2019: с. 21]. Сьогодні, за умов слабкості профспілок, корпорації не бояться так вчиняти, хоча ще кілька десятиліть тому вони йшли з територій, де концентрація працівників на одному виробництві призводила до неминучого усвідомлення їхніх спільних інтересів і формування політичної суб'єктності.

Крім того, цифровізація і впровадження новітніх ІКТ змінюють «портрет» працівника на ринку праці, змінюючи затребуваний у нових умовах набір навичок. Для нової цифрової економіки становитимуть цінність працівники, що володіють загальними когнітивними властивостями, наприклад навичками критичного мислення і творчого підходу до виконання завдань, а ще такими соціально-поведінковими навичками, як управління емоціями та розпізнавання їх, що має підвищувати ефективність роботи в команді. У зв'язку з процесами активного впровадження ІКТ очікується і зникнення великої кількості поширених сьогодні спеціальностей. Так, до 2030 року прогнозують зникнення 57 і появу 186 професій. Зокрема, зникнуть такі вельми поширені нині професії, як коректор, бухгалтер, бібліотекар, юрисконсульт, нотаріус, референт, перекладач, диспетчер, вахтер, гірник, шахтар, листоноша, швея, офіціант. А з'являться — системний біотехнолог, архітектор живих систем, урбаніст-еколог, архітектор енергонуюльових будинків, аудитор інформаційних технологій, розробник моделей big data тощо [Исчезнут 57 профессий, 2019].

Дослідники вважають, що занепокоєність працівників щодо майбутнього праці в умовах активного впровадження новітніх ІКТ аж ніяк не безпідставна. Цифровізація виробничих процесів може нести істотні негативні соціаль-

ні наслідки. Наприклад, соціолог Р. Анісімов звертає увагу на кілька ключових проблем, до яких призведе цей процес і розв'язання яких потребує серйозного осмислення і реакції держави та суспільства:

- економічна проблема (підвищення продуктивності праці при зниженні платоспроможності населення через втрату роботи призведе до кризи надвиробництва);
- культурна проблема (необхідність організації збільшуваного вільного часу населення у зв'язку з небезпекою масового прояву девіантної поведінки у ситуації, коли праця втрачатиме статус системотвірного життєвого принципу);
- політична проблема (скасування головного принципу громадянства, ґрунтованого на праві громадянина вимагати від держави дотримання своїх прав та гарантій в обмін на зобов'язання сплачувати податки та працювати, за умов масового звільнення людей із трудового процесу призведе, на думку вченого, до втрати рівноправності взаємодій громадян і держави);
- соціальна проблема (обов'язкове в цьому випадку стрімке зростання нерівності, що становитиме підставу прийдешніх соціальних катаклізмів) [Анісімов, 2020: с. 12–13].

На проблему зростання соціальної нерівності в умовах цифрової економіки звертають увагу й інші вчені. Наприклад, Р. Флорида у своїй книзі «Номо креативус. Як новий клас завойовує світ», досліджуючи причини зростання нерівності у США, дійшов висновку, що рушійною силою цього процесу стали складні структурні зміни в економіці й характері праці за доби глобалізації. На прикладі США дослідник показує, що автоматизація та нові технології в робототехніці поряд з іншими чинниками (перенесенням виробництв до країн з низьким рівнем заробітних плат і підвищенням продуктивності й ефективності виробництва) стають причиною усунення через непотрібність низькокваліфікованих, але раніше добре оплачуваних робочих місць. Це в підсумку призводить до зникнення середнього класу (про що автор говорить як про доконаний факт) і розколу ринку робочих місць у США фактично на 2 частини: з одного боку, високооплачувані професійні робочі місця, що потребують креативності, достатньої освіти й відповідних навичок, а з іншого — дедалі більше рутинної низькокваліфікованої роботи в таких галузях, як догляд за людьми, продаж, обслуговування у сфері харчування. Цей соціоструктурний процес викликав зростання нерівності заробітних плат, а саме це лежить в основі інших форм нерівності — соціальної, культурної, географічної, нерівності доходів тощо [Флорида, 2018: с. 327–328].

Крім того, на думку деяких дослідників, роботизація виробництва сприятиме суттєвому зростанню вікової нерівності. Дослідження, проведені в Німеччині, показали, що від цього процесу найбільше страждають молоді працівники. Хоча в цій країні впровадження роботів і не справило значного впливу на зайнятість, разом із тим воно знизило показники наймання молодих людей, котрі розпочинають свою трудову діяльність. Відповідно, наслідки автоматизації можуть бути різними для країн, населення яких старіє, порівняно із країнами з

відносно молодим населенням, в яких очікується приплив на ринки праці великої кількості нових учасників [Изменение характера труда, 2019: с. 20].

Можна констатувати, що процеси автоматизації, роботизації й цифровізації економіки суттєво змінюють ринок праці та зайнятість населення, бо сприяють підвищенню їхньої гнучкості, що для багатьох трударів у світі означає зменшення захищеності. Віддаючи належне науково-технічному і технологічному розвитку, що несе чимало благ людству, сьогодні необхідно звернутися до критичного аналізу соціальних наслідків їх запровадження. Низка вчених справедливо висловлюють своє занепокоєння тим, що нові технології дозволять бізнесові ще більше мінімізувати витрати на працю, і ця тенденція за умов характерної для постфордизму слабкості профспілок лише посилюватиметься. Український дослідник проблем глобалізації А. Арсеєнко певен, що хоча наразі цифрова економіка набуває властивості одного з головних драйверів не тільки економічного, а й соціального прогресу, без зміни соціальної структури капіталістичного суспільства вона буде лише посилювати експлуатацію праці [Арсеєнко, 2020].

Оптимістичні очікування людей стосовно впливу впровадження ІКТ на становище людей праці та загальний соціальний розвиток, ґрунтовані на працях відомих західних теоретиків постіндустріалізму М. Маклюєна [McLuhan, 1964], Д. Бела [Bell, 1974], А. Тофлера [Toffler, 1981], здебільшого не виправдалися. Для багатьох людей праця не стала обіцяною творчістю, а навпаки, перетворилася на хоча не настільки детермінований у часі та просторі, але часто-густо набагато більш інтенсивний процес, що виснажує життєві сили. Можна повною мірою погодитися з висновком дослідника проблем постфордистського суспільства В. Март'янова, який вказує, що в разі детальнішого розгляду наслідків переходу до «інформаційного постфордистського суспільства» з'ясується, що для більшості людей принципових змін на краще не відбувається. «Нова технологічна утопія суцільного звільнення, хибна у своїй доступності, в реальності виявляється пирогом не для всіх, позаяк постіндустріалізм / постфордизм обертається не новим типом економіки, а лишень створенням високоприбуткових глобальних монополій у вузьких сегментах капіталістичної світ-системи». Автор справедливо резюмує, що в «інформаційному» постфордистському світі змінюється лише другорядне, зокрема номенклатура наявних спеціальностей, класифікація видів діяльності, співвідношення сфери виробництва та послуг, спеціалізація тих чи тих національних економік; віртуалізується фінансовий сектор, дедалі вище цінуються унікальні носії інтелектуальної власності тощо, але при цьому «ані закони капіталістичної світ-економіки, ані тип держави, ані людська мораль практично не змінюються» [Март'янов, 2015: с. 56].

Збільшення соціальної корисності нових технологій потребує зміни соціально-економічної суті, організаційної та політичної конфігурації сучасних виробничих і суспільних відносин. Застосовувані в рамках наявних суспільних відносин новітні досягнення науки й техніки, з великою часткою імовірності, слугуватимуть переважно меті максимізації прибутку вельми вузької верстви власників капіталу, а не на благо всього суспільства, а їхня потенційно висока корисність буде обмежена соціальними рамками класових позицій людей, що ними володіють.

Стислі характеристики і ключові проблеми сучасної сфери праці

3-поміж 7,6 млрд осіб, що мешкають на планеті сьогодні, 5,7 млрд — це люди працездатного віку (останній показник включає жінок і чоловіків віком понад 15 років). За даними МОП, 3,3 млрд осіб (або 58,4% від загальної чисельності населення) мають роботу і є зайнятими, тоді як 172 млн належать до числа безробітних. Обидві ці групи в сукупності становлять глобальну робочу силу, що охоплює, відповідно, майже 3,5 млрд осіб (61,4% населення працездатного віку). Решта 2,2 млрд осіб (38,6%) працездатного віку перебувають поза «пулом» робочої сили (вони зайняті домашнім вихованням дітей або неоплачуваним доглядом за дітьми / батьками, або є пенсіонерами) [World Employment and Social Outlook, 2019: p. 4].

За попередніми даними, у 2020 році частка зайнятого населення у світі дещо скоротилася і становить сьогодні 58% населення працездатного віку.

Таблиця 1

Динаміка зайнятості у країнах із різним рівнем доходу¹ (1993, 2018, 2020, %)

Країни за рівнем доходу	Відношення зайнятої робочої сили до чисельності населення											
	серед усього населення			серед жінок			серед чоловіків			серед молоді		
	1993	2018	2020	1993	2018	2020	1993	2018	2020	1993	2018	2020
Світ загалом	62,2	58,4	58,0	48,5	45,3	44,9	76,0	71,4	71,1	51,7	37,1	36,6
Країни з низьким рівнем доходу	71,3	68,7	68,6	63,5	61,7	61,6	79,4	75,9	75,8	58,8	53,1	52,9
Країни з доходом, нижчим за середній	57,9	54,3	54,1	36,4	33,7	33,5	78,8	74,5	74,3	44,2	31,6	31,0
Країни з доходом, вищим за середній	68,2	60,9	60,2	58,2	51,3	50,5	78,2	70,5	69,9	60,7	37,6	36,8
Країни з високим рівнем доходів	55,6	57,3	57,1	44,9	49,8	49,6	66,8	65,0	64,7	43,4	39,8	39,4

Примітка. Таблицю складено за: [World Employment and Social Outlook, 2019: p. 11].

Що стосується статусу зайнятості, то у глобальному вимірі близько 360 млн осіб (11%) зайняті неоплачуваною домашньою працею. Такі працівники за визначенням належать до неформального сектору і, відповідно, позбавлені доходу й бодай якогось соціального захисту. 1,1 млрд осіб (34% населення працездатного віку) є самозайнятими. Хоча така робота може слугувати трампліном для підприємництва, значна частина з цих людей займаються натуральними видами господарювання, що є для багатьох із них вимушеною формою зайнятості через відсутність більш якісних робочих місць у формальному секторі. Лише трохи понад половину всіх працівників у світі (53%) належать до числа найманих працівників. Цей тип зайнятості часто ототожнюють із більш гід-

1 The employment-to-population ratio — відношення зайнятої у даний час робочої сили до населення працездатного віку.

ними умовами праці й більшими гарантіями, хоча й серед таких доволі значна частка належить до неформального сектору. До числа роботодавців належить лише 2% людей працездатного віку [World Employment and Social Outlook, 2020: p. 19].

Становище людей праці в сучасному світі дуже різниться залежно від рівня економічного розвитку країни. Так, у країнах з високим рівнем доходів праця перебуває у найбільш виграшному становищі: тут найменшою є частка неформальної зайнятості, найбільшою — частка найманих працівників, тут менше трудівників, котрі належать до самозайнятих, і тих, хто займається неоплачуваною домашньою працею.

Для порівняння: у країнах з низьким рівнем доходів неформально працює 89,8% населення, тоді як у країнах з доходом, нижчим за середній, таких 52,6%, а в країнах з високим рівнем доходів — тільки 18,3% (див. табл. 2). До числа найбільш захищених представників праці (найманих працівників) у країнах із високим рівнем доходу належать 87,2% трудящих. Частка працівників із таким статусом зайнятості падає разом зі зниженням рівня економічного розвитку країни (59,2% — у країнах із доходом, вищим за середній, 34,5% — у країнах із доходом, нижчим за середній, і лише кожен п'ятий (18,8%) — у країнах із низьким рівнем доходу).

Таблиця 2

Характер і статус зайнятості в сучасному світі

Країни за рівнем доходу	Стать	Неформальна праця, 2016	Наймани працівники, 2018 (%)	Роботодавці, 2018 (%)	Самозайняті працівники, 2018 (%)	Неоплачувана домашня праця, 2018 (%)
Світ загалом	Зайняте населення	61,2	52,0	2,9	34,1	10,9
	Жінки	58,1	52,5	1,7	27,8	18,1
	Чоловіки	63,0	51,7	3,8	38,2	6,4
Країни з низьким рівнем доходу	Зайняте населення	89,8	18,8	1,6	50,9	28,6
	Жінки	92,1	11,9	0,8	44,5	42,8
	Чоловіки	87,5	24,5	2,3	56,4	16,8
Країни з доходом, нижчим за середній	Зайняте населення	83,7	34,5	2,7	49,5	13,3
	Жінки	84,5	31,6	1,4	42,0	25,0
	Чоловіки	83,4	35,8	3,3	52,8	8,2
Країни з доходом, вищим за середній	Зайняте населення	52,6	59,2	3,3	28,3	9,2
	Жінки	50,4	58,4	1,9	24,4	15,2
	Чоловіки	54,0	59,8	4,4	31,1	4,8
Країни з високим рівнем доходів	Зайняте населення	18,3	87,2	3,3	8,6	0,9
	Жінки	17,6	89,7	2,0	6,7	1,5
	Чоловіки	18,9	85,2	4,3	10,0	0,5

Примітка. Складено за: [World Employment and Social Outlook, 2019: p. 12].

Основні суперечності та виклики в царині праці у XXI столітті

Головними проблемами в сучасній сфері праці, на думку автора, є наявність великої частки неформальної і прекарної зайнятості, малозабезпеченість і бідність трудящих, безробіття і відсутність добрих робочих місць, а також нерівність, що постійно зростає. Карантинні заходи і заморожування виробничих процесів, спрямовані на подолання пандемії COVID-19, відчутно загострили перелічені вище труднощі.

Наведу стислий аналіз царини праці за виокремленими ключовими проблемами.

Однією з найважливіших характеристик праці в сучасному світі є значне поширення *неформальної зайнятості, що виявляється, як правило, найбільш незахищеною, прекарною*. Сьогодні неформально трудяться більш як половина працівників нашої планети (61% глобальної робочої сили, або 2 млрд осіб) [World Employment, 2020: р. 34]. Занепокоєність цим фактом зумовлена тим, що такі працівники не охоплені ані послугами медичного страхування, ані системою соціального захисту. Крім малозабезпеченості й низької якості життя неформальна зайнятість зумовлює зниження продуктивності праці й загальне зниження заробітної плати трудящих [Изменение характера труда, 2019: с. 19].

Крім того, дослідження свідчать, що в неформальному секторі працівники мають меншу віддачу від виробничого стажу. Наприклад, у Кенії один рік роботи в неформальному секторі забезпечує підвищення доходу на 2,7% на рік, тоді як доходи працівників формального сектору щорічно збільшуються на 4,1%. У Південній Африці віддача від досвіду роботи у формальному секторі в 1,6 раза вища, ніж у неформальному, а в Індії — більш як удвічі [Изменение характера труда, 2019: с. 94].

Безробіття і малозабезпеченість людей праці. Трудові доходи для більшості людей є єдиним джерелом існування, і наявність роботи є найважливішим чинником їхнього добробуту і якості життя. Не дивно, що безробіття, яке істотно зросло за умов карантинних обмежень, сьогодні, згідно з результатами соціологічних досліджень, входить до тріади проблем сучасності, котрі найбільше непокоять людей [What Worries the World, 2020].

До початку COVID-кризи рівень глобального безробіття становив 5,4% (187,7 млн осіб). Крім безробітних іще 119,4 млн осіб перебували у групі потенційної, або «недовикористаної» робочої сили¹ [World Employment and Social Outlook, 2020: р. 30]. Існує значна невизначеність стосовно зміни динаміки рівня безробіття в найближчому майбутньому, котра, на думку експертів МОП, залежатиме від багатьох економічних, фінансових і геополітичних ризиків. Очікується, що кількість безробітних зростатиме відповідно до зростання робочої

1 Нові стандарти МОП визначають поняття безробіття як «активний пошук роботи незайнятими особами, які доступні для [роботи]», і потенційну робочу силу як «непрацюючі особи, які виявляють інтерес [до роботи], але перебувають в умовах, що обмежують активний пошук або доступність їх» [Measuring Unemployment, 2018].

сили приблизно на 2,5 млн осіб на рік [World Employment and Social Outlook, 2020: р. 31]. Це означає, що світова економіка наразі не створює достатньо робочих місць для залучення у виробничі процеси всіх нових учасників ринку праці. З урахуванням стагнації економіки і колосального недовикористання праці в умовах карантинного заморожування виробничих процесів це вже невдовзі може стати причиною загострення безлічі соціально-економічних проблем і суперечностей.

Велика чисельність «резервної армії праці» призводить до зниження рівня заробітних плат і загального погіршення умов зайнятості, що є однією з причин малозабезпеченості та бідності трудящих.

У 2019 році 7,1% працівників (234,4 млн осіб) у світі жили в умовах крайньої бідності (менш як на 1,9 дол. США на день) і ще 12,2% працівників (402,3 млн осіб) — в умовах помірної бідності (менш як на 3,2 дол. США на день). Таким чином, сьогодні кожен п'ятий трудівник у світі (19,3%) належить до працюючих бідних [World Employment and Social Outlook, 2020: р. 37]. При цьому, за висновком МОП, темпи зниження рівня робочої бідності надто повільні, щоб говорити про реальне виконання однієї з Цілей розвитку тисячоліття ООН про викорінення крайньої бідності у світі до 2030 року.

Таблиця 3

Рівень бідності серед працюючого населення (1993, 2018)

Країни за рівнем доходу	Демографічні групи	Крайня бідність				Помірна бідність			
		1993, %	1993, млн	2018, %	2018, млн	1993, %	1993, млн	2018, %	2018, млн
Країни з низьким і середнім рівнем доходів	Усе зайняте населення	41,7	778,2	9,8	264,8	26,0	485,8	16,0	429,7
	Жінки	44,5	319,0	10,5	106,5	24,6	176,5	14,1	142,7
	Чоловіки	39,9	459,2	9,4	158,3	26,9	309,3	17,1	287,0
	Молодь	45,0	205,9	15,7	59,8	28,0	128,3	20,6	78,6
Країни з низьким рівнем доходів	Усе зайняте населення	61,4	91,2	39,2	115,8	21,6	32,1	27,5	81,3
	Жінки	63,9	43,2	40,4	54,4	21,3	14,4	27,7	37,3
	Чоловіки	59,2	47,9	38,2	61,4	21,8	17,7	27,4	44,1
	Молодь	63,0	27,0	41,4	32,7	22,1	9,5	28,8	22,7
Країни з рівнем доходу, нижчим за середній	Усе зайняте населення	40,4	288,6	12,1	138,3	32,0	229,0	25,7	293,6
	Жінки	43,3	96,3	13,5	47,4	29,4	65,3	23,8	83,3
	Чоловіки	39,1	192,3	11,5	90,9	33,2	163,7	26,6	210,3
	Молодь	43,0	73,3	15,0	25,7	34,2	58,3	28,9	49,6
Країни з рівнем доходу, вищим за середній	Усе зайняте населення	39,7	398,4	0,9	10,8	22,4	224,7	4,4	54,8
	Жінки	42,0	179,5	0,9	4,7	22,6	96,7	4,2	22,1
	Чоловіки	38,0	218,9	0,8	6,0	22,2	128,0	4,5	32,7
	Молодь	43,1	105,6	1,1	1,4	24,7	60,5	4,8	6,3

Примітка. Складено за: [World Employment and Social Outlook, 2019: р. 16].

Нерівність у сфері праці

Проблема соціально-економічної нерівності сягає корінням самої суті капіталістичних відносин і безпосередньо стосується трудової сфери. Головним чинником, що визначає тенденції ринку праці в останні десятиліття, стала знижувальна динаміка розподілу зарплати й оплачуваної зайнятості. Як було зафіксовано у низці досліджень, від початку 80-х років XX століття частка праці в національному доході багатьох країн почала знижуватися [Haque, 2004: p. 6]. До прикладу, у США в результаті неоліберальних трансформацій частка праці в національному доході безпрецедентно різко скоротилася із 75% у 1980-му році до 60% у 2010 році [Стиглиц, 2020: с. 69].

Глобальна сфера праці характеризується нині кількома видами чітко увиражених нерівностей — першою чергою, гендерною, віковою і нерівністю доходів. За останніми даними МОП, частка участі жінок у «пулі» робочої сили становить лишень 47% порівняно із 74% участі представників чоловічої статі. Гендерна нерівність у сфері праці виявляється вже в юному віці — частка покоління NEET («not employed, not educated, not trained», тобто молоді, що не працює, не здобуває освіти і не набуває трудових навичок) серед молодих дівчат (15–24 роки) істотно вища за таку серед юнаків (31% проти 14% відповідно). Набагато більше молодих (26%), ніж дорослих працівників (11%) працюють неповний робочий день. А верхній дециль (10% найбільш високооплачуваних) працівників одержує половину (49%) усього трудового доходу, тоді як нижня за доходами половина трудящих одержує в сукупності лишень 6% [World Employment and Social Outlook, 2020: p. 20].

Жінки і молодь (15–24 роки), як і раніше, належать до найуразливіших груп на ринку праці, а цілі щодо подолання гендерної та вікової нерівності в рамках реалізації Програми гідної праці МОП поки залишаються недосягнутими. У більшості країн спостерігається розрив в оплаті праці між чоловіками і жінками в діапазоні від 10% до 25% [World Employment and Social Outlook, 2019: p. 3]. Загалом жінки більше працюють на вразливих, неформальних робочих місцях і зазнають більшого порівняно з чоловіками ризику бути звільненими.

Особливу тривогу викликає крайня вразливість зайнятості молодого покоління. Навіть у найсприятливіші періоди молоді люди з більшою ймовірністю стають безробітними або зайнятими на менш якісних робочих місцях, ніж доросле населення. Загальносвітовий рівень безробіття серед молоді у 2019 році (13,6%) практично втричі перевищував його загальні показники. Понад 3/4 молодих працівників у 2019 році були зайняті неформальною роботою (переважно в Африці та Південній Азії), що зробило їх особливо вразливими в умовах економічних криз і соціальних потрясінь, надто — в період нинішньої COVID-кризи [МОТ, 2020: с. 5].

Соціологічні та економічні дослідження однозначно свідчать, що молодь заробляє менше, ніж дорослі люди працездатного віку, і більшою мірою потерпає від шокової зміни доходів. Аналіз даних 64 країн (на які припадає 30% працевлаштованої молоді у світі), проведений фахівцями МОП, показав, що погодинна зарплата дорослих працездатного віку в середньому на 71% перевищує зарплату молодих людей. Останні, як правило, виконують низькооплачувані

роботи і працюють в низькооплачуваних секторах економіки (чимало з яких серйозно постраждали від спричиненої COVID-19 кризи) [MOT, 2020: с. 7]. При цьому навіть наявність роботи не рятує молодь від бідності. Більшість із працюючих бідних сьогодні також належать до молоді. Загалом до числа бідних у сучасному світі належить кожен 10-й молодий працівник [Молодежний форум в ООН, 2019: с. 1–2].

Вплив пандемії COVID-19 на світ праці. Пандемія COVID-19 і карантинні заходи з метою запобігання поширенню цієї хвороби істотно вплинули на соціально-економічну ситуацію у світі. За оцінками ООН, пандемія COVID-19 спричинила кризу людського розвитку, позаяк прогрес останніх десятиліть у цьому плані був фактично перекреслений за ключовими параметрами, а рівні депривації стали еквівалентними показниками середини 80-х років ХХ століття [COVID-19, 2020: р. 3].

Пандемія загострила ключові соціально-економічні проблеми, підсилила нерівність і призвела до зростання нестабільності в усьому світі. У багатьох країнах на тлі потрясінь, пов'язаних із кризою у сфері охорони здоров'я, зростає недовіра до державних установ, оскільки люди вважають, що влада недостатньо ефективно протистоїть пандемії і приховує від них інформацію [Гутерриш, 2020].

Назагал 94% працівників у світі опинилися в ситуації повного або часткового припинення роботи в результаті COVID-кризи. Приблизно п'ята частина з них живуть у країнах, де робочі місця закриті повсюдно за винятком життєво важливих галузей [MOT, 2020: с. 3]. Найбільших обмежень зазнали готельний бізнес, сфера громадського харчування, обробна промисловість, роздрібна торгівля, комерційна й адміністративна діяльність [ILO Monitor, 2020: р. 1]. Найбільших втрат відпрацьованого часу зазнали Північна і Південна Америка, а також Європа і Центральна Азія.

Нещодавно проведене дослідження МОП підтвердило більш ранні висновки про те, що найбільш постраждалою групою в перебігу пандемії виявилася молодь. Представники цієї вікової групи в умовах коронакризи зазнають численних потрясінь і негараздів, у тому числі перерви у здобутті освіти та професійної підготовки, втрату роботи й доходів, а також переживають більш серйозні проблеми в пошуку засобів для виживання. На початку кризи у найбільш постраждалих секторах у всьому світі було зайнято 178 млн молодих працівників, що становило понад 40% усієї працевлаштованої молоді світу [MOT, 2020: с. 2].

Безумовно, пандемія COVID-19 відіграла велику роль у зниженні показників добробуту і якості життя людей. Проте ефективність боротьби з цією проблемою, результативність вжитих державою заходів з підтримки населення й загалом адекватної реакції держав і суспільств на цей глобальний виклик сучасності багато в чому визначалися станом економіки, згуртованістю суспільств докризового періоду. На думку автора, COVID-криза виступила не головною причиною, а тригером соціальних проблем, свідками яких ми сьогодні є.

Можна погодитися з висновками Генерального секретаря ООН А. Гуттериша, який в одному зі своїх виступів зазначив, що COVID-19 наочно проілюстрував несправедливість сучасного світу і виявив ризики, ігноровані упродовж десяти-

літь, а саме — слабкі системи охорони здоров'я, прогалини в соціальному захисті, структурну нерівність і проблеми екології. «COVID-19 порівнюють із рентгенівським променем, що виявляє тріщини в тендітному скелеті суспільств, які ми побудували. Він висвічує повсюдні помилки та неправду: неправду про те, що вільні ринки можуть забезпечити охорону здоров'я для всіх; вигадку про те, що неоплачувана робота із догляду — це не робота; ілюзію того, що ми живемо в пострасистському світі; міф про те, що всі ми в одному човні. Насправді, хоча всі ми опинилися в одному морі, очевидно, що одні протистоять стихії на супер-ровних яхтах, тоді як інші чіпляються за уламки кораблетрощі» [Гутерриш, 2020].

Висновки

Сягнувши у наш час колосальних розмірів і глибини, соціально-економічна нерівність є квінтесенцією економічних і політичних трансформацій останніх десятиліть. Сутність їх зводиться до перерозподілу влади і багатства в інтересах бізнесу і корпорацій на тлі ослаблення позицій держав і суцільного погіршення становища людей праці.

На сучасному етапі економічної глобалізації праця стала більш незахищеною і нестабільною, більшість трудящих у результаті впровадження в економічну практику гнучких виробничих режимів опинилися в лещатах неформальної і прекарної зайнятості, інтенсифікації експлуатації та нерівності у сфері праці. Зафіксовані раніше незначні поліпшення показників зайнятості сьогодні практично перекреслені страшною COVID-кризою, що вибухнула на початку минулого року й загрожує куди важчими наслідками, ніж Велика депресія 30-х років ХХ століття. Досягнутий прогрес у реалізації Програми гідної праці МОП дуже незначний, а наближення до амбітних цілей з надання процесу глобалізації соціального змісту, заявлених у «Декларації МОП про соціальну справедливість задля справедливої глобалізації» [Декларация МОТ, 2008: с. 2], в найближчій перспективі видається малоімовірним без вжиття нових дієвих заходів у цьому плані з боку світової спільноти.

Водночас нинішня криза не має вводити світ у розпач; навпаки, вона має стати імпульсом для перегляду наявної соціально-економічної політики і пошуку нової системи суспільного розвитку. Вочевиднюється, що людству необхідний принципово інший підхід до втілення в життя поставлених цілей в економіці та політиці, в рамках якого результати глобалізації й технічного прогресу розподілятимуться більш рівномірно і справедливо, формуючи основу розвитку всього суспільства.

Джерела

Анисимов, Р.Н. (2020). Влияние цифровых технологий на социальную структуру общества (проблемы и последствия). В: *Эффективность труда и качества трудовой жизни XXI века: сборник научных статей* (с. 8–16). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет.

Арсеенко, А., Петрушина, Т. (2014). США та Україна: сценарії деіндустріалізації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 23–47.

Арсенко, А.Г. (2020). Цифровизация глобальной неолиберальной экономики как она есть. В: *Эффективность труда и качества трудовой жизни XXI века: сборник научных статей* (с.с. 16–24). Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный университет.

Аткинсон, Э. (2018). *Неравенство: как с ним быть?* Москва: ИД «Дело».

Гартман, Д. (2015). Постмодернизм или логика культуры постфордизма? В: *Постфордизм: концепции институты, практики*. Москва: Политическая энциклопедия. Получено из: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24645625>

Гутерриш, А. (2020). *Борьба с пандемией неравенства: новый общественный договор для новой эпохи*. Получено из: <https://www.un.org/ru/coronavirus/tackling-inequality-new-social-contract-new-era>

Гутерриш: пандемия выявила острые проблемы, в том числе опасность биотерроризма. *Новости ООН*. Получено из <https://news.un.org/ru/story/2020/07/1381332>

Декларация МОТ о социальной справедливости в целях справедливой глобализации (2008). Женева, 10 июня. Получено из: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/fair_globalization.pdf

Ельмеев, В.Я. (2007). *Социальная экономия труда: общие основы политической экономии*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.

Изменение характера труда. Доклад о мировом развитии–2019 (2019). Международный банк реконструкции и развития. Всемирный банк.

Исчезнут 57 профессий, а появятся новые 186 (2019). *Атлас Новых Профессий*. Получено из: <https://osvitanova.com.ua/posts/2361-yscheznut-57-professyi-a-poiaviatsia-novye-186-atlas-novykh-professyi>

Маркс, К. (1978). *Капитал. Критика политической экономии*. Т. 1. Кн. 1. *Процесс производства капитала*. Москва: Политиздат.

Мартьянов, В.С. (2015). Постфордизм: научная теория или новейшая социальная утопия? В: *Постфордизм: концепции, институты, практики*. Москва: Политическая энциклопедия. Получено из: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24645625>

Молодежный форум в ООН: без участия молодых людей не решить проблем человечества (2019). *Новости ООН*. Получено из: <https://news.un.org/ru/story/2019/04/1352771>

МОТ (2020). COVID-19 и сфера труда. *Вестник МОТ: Вып. 4: Обновленные оценки и анализ*, 27 мая.

Наш ответ глобализации: Программа достойного труда (2018). Получено из: https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_655937/lang-ru/index.htm

Работать ради лучшего будущего. Глобальная комиссия по вопросам будущего сферы труда (2019). Женева: Международное бюро труда.

Равенство. Международная организация труда (s.a.). Получено из: <https://www.ilo.org/moscow/dw4sd/themes/equality/lang-ru/index.htm#19>

Социологический энциклопедический словарь (1998). Москва: ИНФРА-М НОРМА.

Социология труда. Теоретико-прикладной толковый словарь (2006). Санкт-Петербург: Наука.

Стиглиц, Дж. (2020). Преодоление великого разрыва. Пандемия вскрыла глубокие различия, но еще не поздно сменить курс. *Финансы и развитие, сентябрь*. Получено из: <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2020/09/pdf/COVID19-and-global-inequality-joseph-stiglitz.pdf>

Уэбстер, Фр. (2004). *Теории информационного общества*. Москва: Аспект Пресс.

Флорида, Р. (2018). *Ното creativus*. Як новий клас завойовує світ. Київ: Наш формат.

Форд, М. (2016). *Пришестя роботів. Техніка і загроза майбутнього безробіття*. Київ: Наш формат.

Харви, Д. (2007). *Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение*. Москва: Поколение.

Шевчук, А.В. (2000). *Постфордистские концепции (критический анализ)*. Получено из: http://ecsocman.hse.ru/data/634/686/1219/Shevchuk_PostfordistTheories2000.pdf

Bell, D. (1974). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.

COVID-19 and Human Development: Assessing the Crisis, Envisioning the Recovery. 2020 Human Development Perspectives (2020). New York: United Nations Development Programme.

Decent work (2018). International Labour Organization. Retrieved from: <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>

Global Employment Trends for Youth, 2017: Paths to a better working future (2018). International Labour Organisation. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_598675.pdf

Haque, I. (2004). Globalization, Neoliberalism and Labour. *United Nations Conference on Trade and Development*, no. 173.

ILO Monitor: COVID-19 and the world of work Updated estimates and analysis (2020). Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefing-note/wcms_740877.pdf

McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill Book Company.

Measuring Unemployment and Potential Labour Force in LFSs: Main Findings from the ILO LFS Pilot Studies. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_627878.pdf

Special Eurobarometer 460. Attitudes towards the impact of digitisation and automation on daily life. European Union (2017). Retrieved from: file:///C:/Users/%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/ebs_460_sum_en.pdf

Statistics on labour income and inequality (2019). ILOSTAT. Retrieved from <https://ilostat.ilo.org/topics/labour-income/>

Stiglitz, J. (2020). *People, Power, and Profits. Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. Moscow: Alpina Publisher.

The Global Labor Income Share and Distribution (2019). Data Production and Analysis Unit, ILO Department of Statistics Key Findings. International Labour Office, July. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_712232.pdf

The Productivity–Pay Gap (2019). Economic Policy Institute. Retrieved from: <https://www.epi.org/productivity-pay-gap/>

Toffler, A. (1981). *The Third Wave*. Toronto, New York, London, Sydney: Bantam Books.

Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (2020). Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

What Worries the World?: COVID-19 is the biggest concern for the eighth successive month (2020). Retrieved from: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-11/www-pr-november-2020.pdf>

World Employment and Social Outlook: Trends 2019 (2019). International Labour Office. Geneva: ILO.

World Employment and Social Outlook: Trends 2020 (2020). International Labour Office. Geneva: ILO.

Отримано 29.01.2021

References

57 professions will disappear, and new 186 will appear (2019). [In Russian]. In: *Atlas of New Professions*. Retrieved from: <https://osvitnova.com.ua/posts/2361-yscheznut-57-professyi-a-poia-viatsia-novye-186-atlas-novykh-professyi> [Исчезнут 2019]

Anisimov, R.N. (2020). The impact of digital technologies on the social structure of society (problems and consequences). [In Russian]. In: *Efficiency of labor and quality of working life of the*

XXI century: collection of scientific articles (pp. 8-16). Saint Petersburg: Saint Petersburg State University, 2020. [=Анисимов 2020]

Arseenko, A., Petrushina, T. (2014). USA and Ukraine: scenarios of deindustrialization. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 23–47. [=Арсеєнко, Петрушина 2014]

Arseenko, A.G. (2020). Digitalization of the global neoliberal economy as it is. In: *Efficiency of labor and the quality of working life of the XXI century: collection of scientific articles* (pp. 16–24). [In Russian]. Saint Petersburg: Saint Petersburg State University. [=Арсеєнко 2020]

Atkinson, A. (2018). *Inequality: how to deal with it?* [In Russian]. Moscow: PH «Dielo». [=Аткинсон 2018]

Bell, D. (1974). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.

Change in the nature of work. World Development Report 2019. [In Russian]. International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. [Изменение 2019]

COVID-19 and Human Development: Assessing the Crisis, Envisioning the Recovery. 2020 Human Development Perspectives (2020). New York: United Nations Development Programme.

Decent work (2018). International Labour Organization. Retrieved from: <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>

Equality. The International Labour Organization (s.a.). [In Russian]. Retrieved from: <https://www.ilo.org/moscow/dw4sd/themes/equality/lang-ru/index.htm#19> [=Равенство s.a.]

Florida, R. (2018). *Homo creativus. How does the new class conquer the world*. [In Ukrainian]. Kyiv: Nash format. [=Флорида 2018]

Ford, M. (2016). *Six robots. Technology and the threat of potential security*. [In Ukraine]. Kyiv: Nash format. [=Форд 2016]

Global Employment Trends for Youth, 2017: Paths to a better working future (2018). International Labour Organisation. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_598675.pdf

Guterres, A. (2020). *Tackling the pandemic of inequality: a new social contract for a new era*. Retrieved from: <https://www.un.org/ru/coronavirus/tackling-inequality-new-social-contract-new-era> [=Гутерріш 2020]

Guterres: The pandemic has exposed acute problems, including the danger of bioterrorism. [In Russian]. *UN News*. Retrieved from: <https://news.un.org/ru/story/2020/07/1381332>

Haque, I. (2004). Globalization, Neoliberalism and Labour. *United Nations Conference on Trade and Development*, no. 173.

Hartman, D. (2015). Postmodernism or the logic of post-Fordism culture? [In Russian]. *Postfordism: Concepts, Institutions, Practices*. Moscow: Political Encyclopedia. Отримано з: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24645625> [=Гартман 2015]

Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism. Actual reading*. [In Russian]. Moscow: Poko-lienie. [=Харві 2007]

ILO (2020). COVID-19 and the world of work. *ILO Newsletter*: Iss. 4: Updated estimates and analysis, May 27. [In Russian]. [=Международная организация труда 2020]

ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization (2008). Geneva, June 10. [In Russian]. Retrieved from: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/pdf/fair_globalization.pdf [=Декларация 2008]

ILO Monitor: COVID-19 and the world of work Updated estimates and analysis (2020). Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefing-note/wcms_740877.pdf

Martyanov, V.S. (2015). Postfordism: Scientific Theory or the Latest Social Utopia? [In Russian]. In: *Postfordism: concepts, institutions, practices*. Moscow: Political Encyclopedia. Retrieved from: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24645625> [=Мартьянов 2015]

Marx, K. (1978). The process of capital production. [In Russian]. In: K. Marx, Capital. *Criticism of Political Economy* (vol. 1, book 1). Moscow: Politizdat. [=Маркс 1978]

McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. New York: McGraw-Hill Book Company.

Measuring Unemployment and Potential Labour Force in LFSs: Main Findings from the ILO LFS Pilot Studies. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_627878.pdf

Our response to globalization: the Decent Work Agenda. [In Russian]. Retrieved from: https://www.ilo.org/moscow/news/WCMS_655937/lang-ru/index.htm [=Наш ответ 2018]

Shevchuk, A. V. (2000). *Postfordist concepts (critical analysis)*. [In Russian]. Retrieved from: http://ecsocman.hse.ru/data/634/686/1219/Shevchuk_PostfordistTheories2000.pdf [=Шевчук 2000]

Sociological encyclopedic dictionary (1998). [In Russian]. Moscow: INFRA-M NORMA. [=Социологический 1998]

Sociology of Labor. Theoretical and Applied Explanatory Dictionary (2006). [In Russian]. St. Petersburg: Nauka. [=Социология 2006]

Special Eurobarometer 460. Attitudes towards the impact of digitisation and automation on daily life. European Union (2017). Retrieved from: file:///C:/Users/%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%B-D0%B8%D0%BD%D0%B0/Downloads/ebs_460_sum_en.pdf

Statistics on labour income and inequality (2019). ILOSTAT. Retrieved from <https://ilostat.ilo.org/topics/labour-income/>

Stiglitz, J. (2020). Bridging the great divide. The pandemic has revealed profound differences, but it's not too late to change course. *Finance & Development*, September. [In Russian]. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fandd/2020/09/pdf/COVID19-and-global-inequality-joseph-stiglitz.pdf> [=Стиглиц 2020]

Stiglitz, J. (2020). *People, Power, and Profits. Progressive Capitalism for an Age of Discontent*. Moscow: Alpina Publisher.

The Global Labor Income Share and Distribution (2019). Data Production and Analysis Unit, ILO Department of Statistics Key Findings. International Labour Office, July. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_712232.pdf

The Productivity-Pay Gap (2019). Economic Policy Institute. Retrieved from: <https://www.epi.org/productivity-pay-gap/>

Toffler, A. (1981). *The Third Wave*. Toronto, New York, London, Sydney: Bantam Books.

Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (2020). Retrieved from: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

Webster, Fr. (2004). *Information Society Theories*. [In Russian]. Moscow: Aspect Press. [=Уэбстер 2004]

What Worries the World?: COVID-19 is the biggest concern for the eighth successive month (2020). Retrieved from: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-11/www-pr-november-2020.pdf>

Work for a better future. Global Commission on the Future of Work (2019). [In Russian]. Geneva: International Labor Office. [=Работать 2019]

World Employment and Social Outlook: Trends 2019 (2019). International Labour Office. Geneva: ILO.

World Employment and Social Outlook: Trends 2020 (2020). International Labour Office. Geneva: ILO.

Yelmeev, V. Ya. (2007). *Social Labor Economy: General Foundations of Political Economy*. [In Russian]. St. Petersburg: St. Petersburg University Publishing House. [=Ельмеев 2007]

Youth Forum at the UN: without the participation of young people cannot solve the problems of humanity (2019). *UN News*. [In Russian]. Retrieved from: <https://news.un.org/ru/story/2019/04/1352771> [=Молодежный форум 2019]

Received 29.01.2021

ВІТАЛІНА БУТКАЛЮК

Праця у XXI столітті: виклики постфордизму / неолібералізму і становище трудящих у сучасному глобальному світі

У статті досліджуються сучасні проблеми глобальної сфери праці та зайнятості. Автор в історичному вимірі оцінює причини і наслідки структурних трансформацій економіки і соціально-трудова відносин в результаті переходу капіталістичного господарства від фордизму і кейнсіанства до постфордизму та неолібералізму в кінці XX століття.

Проаналізувавши значний масив статистичної та соціологічної інформації, автор робить висновок про те, що в умовах неоліберальної економічної глобалізації трудова сфера зазнала істотних змін в порівнянні з періодом «славного післявоєнного тридцятиріччя» капіталізму. Реалізація радикальних економічних реформ призвела до підвищення вразливості зайнятості і зниження якості трудового життя багатьох категорій трудящих в сучасному світі. Зменшення частки найманої праці у ВВП, відставання темпів зростання заробітних плат від продуктивності праці, значне поширення неформальної та незахищеної зайнятості, характерні для цього періоду, стали головними причинами зростання соціально-економічної нерівності та суттєвого поширення бідності і малозабезпеченості в робітничому середовищі в останні десятиліття.

Розглянувши вплив нинішнього процесу автоматизації, роботизації і цифровізації глобальної економіки, автор робить висновок, що без зміни соціально-економічної та політичної конфігурації сучасного світоустрою потенційно висока корисність новітніх досягнень науки і техніки буде істотно обмежена і підпорядкована переважно економічним інтересам власників капіталу замість працювати на благо всього людства та соціального прогресу. У статті приділяється особлива увага вивченню наслідків пандемії COVID-19 в контексті їх впливу на становище найманих працівників у сучасному світі.

Ключові слова: постфордизм, неолібералізм, праця, соціальні відносини у сфері праці, соціально-економічна нерівність, нерівність у сфері праці

ВИТАЛИНА БУТКАЛЮК

Труд в XXI веке: вызовы постфордизма / неолиберализма и положение трудящихся в современном глобальном мире

В статье исследуются современные проблемы глобальной сферы труда и занятости. Автор в историческом контексте оценивает причины и последствия структурных трансформаций экономики и социально-трудова отношений в результате перехода капиталистического хозяйства от фордизма и кейнсианства к постфордизму и неолиберализму на исходе XX века.

Проанализировав значительный массив статистической и социологической информации, автор делает вывод о том, что в условиях неолиберальной экономической глобализации труд претерпел существенные изменения по сравнению с периодом “славного послевоенного тридцатилетия” капитализма. Реализация радикальных экономических реформ привела к повышению уязвимости занятости и снижению качества трудовой жизни многих категорий трудящихся в современном мире. Уменьшение доли наемного труда в ВВП, отставание темпов роста заработных плат от производительности труда, широкое распространение неформальной и незащищенной занятости, характерные для этого периода, стали главными причинами роста социально-экономического неравенства и широкого распространения бедности и малообеспеченности в рабочей среде в последние десятилетия.

Рассмотрев влияние нынешнего процесса автоматизации, роботизации и цифровизации глобальной экономики, автор делает заключение, что без изменения социально-экономической и политической конфигурации устройства современного мира потенциально высокая полезность новейших достижений науки и техники будет существенно ограничена и подчинена

преимущественно экономическим интересам собственников капитала, а не будет работать на благо всего человечества и социального прогресса. В статье уделяется особое внимание изучению последствий пандемии COVID-19 в контексте их влияния на положение наемных работников в современном мире.

Ключевые слова: *постфордизм, неолиберализм, труд, социальные отношения в сфере труда, социально-экономическое равенство, неравенство в сфере труда*

VITALINA BUTKALIUK

Labor in the 21st century: challenges of post-Fordism / neoliberalism and the situation of working people in the modern global world

The article examines the current problems of the global sphere of work and employment. The author historically assesses the causes and consequences of the structural transformations of the economy and social and labor relations as a result of the transition of the capitalist economy from fordism and keynesianism to post-fordism and neoliberalism at the end of the 20th century.

Based on the analysis of a significant array of statistical and sociological information the author concludes that in the conditions of neoliberal economic globalization, labor has undergone significant changes in comparison with the period of the «glorious post-war thirty years» of capitalism. The implementation of radical economic reforms has led to an increase in employment vulnerability and a decrease in the quality of working life for many categories of workers in the modern world. The decline in the share of labor in GDP, the lag in wage growth rates from labor productivity, and the widespread incidence of informal and vulnerable employment, characteristic of this period, have become the main reasons for the growth of socioeconomic inequality and widespread poverty and poverty in the working environment in recent decades.

Having considered the impact of the current process of automation, robotization and digitalization of the global economy, the author concludes that without changing the socio-economic and political configuration of the structure of the modern world, the potentially high utility of the latest achievements of science and technology will be significantly limited and subordinated mainly to the economic interests of capital owners, and will not work for the benefit of all humanity and social progress. The article pays special attention to studying the consequences of the COVID-19 pandemic in the context of their impact on the position of employees in the modern world.

Keywords: *post-Fordism, neoliberalism, labor, social relations in the world of work, socio-economic inequality, labour inequality*